

УДК 911.373+904:72/726:27-523.42 «18/20» 94 (477)

ПЕРШИЙ СВЯТО-УСПЕНСЬКИЙ СОБОР ПРАВОБЕРЕЖНОГО КАТЕРИНОСЛАВА : ДО ПИТАННЯ ЛОКАЛІЗАЦІЇ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ ТА АРХІТЕКТУРНО-МІСТОБУДІВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ

Харлан Олександр, канд. арх., доц.

¹ Державний вищий навчальний заклад

«Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Вступ. Роботу присвячено проблемі пам'яткоохоронних досліджень щодо локалізації православних культових споруд XVIII–XIX ст. в структурі міста Катеринослава, пізніше правобережної частини сучасного міста Дніпро в контексті уточнення і визначення зон охоронюваного археологічного шару в центральній частині історичного населеного місця.

Постановка проблеми. Проблема пам'яткоохоронних досліджень в історичних населених місцях вельми актуальна. Дніпро – не є винятком. Під час сучасних містобудівних перетворень зникає унікальне історичне обличчя міста. Трагічна ситуація за відсутності міської археології в Дніпрі призводить до нівелювання унікального археологічного культурного шару в найдавніших куточках міста. Серед найдавніших доміант давнього поселення основне місце належало православним храмам. Один з найдавніших соборів довгий час прикрашав низинну частину території де існувала стародавня козацька слобода Половиця. Місце його існування потребує дослідження і появи у вигляді нагадування-маркування в існуючому середовищі міста. Актуальність проведення історико-містобудівних досліджень обумовлена слабким станом вивченості теренів колишнього Успенського скверу.

Мета дослідження полягає у вивченні історико-архітектурного процесу на теренах колишнього Успенського скверу в м. Дніпро і архітектурно-містобудівних особливостей першого храму новостворюваного Катеринослава Правобережного, виявлення місця розташування першого храму в структурі сучасного мегаполісу.

Результати дослідження. Наукова новизна дослідження полягає у виявленні закономірностей становлення і розвитку так званої планувальної сакральної вісі міста, на якій протягом XVIII–XIX ст. будувалася низка православних споруд. Локалізовано місце розташування давньої споруди на основі використаних методик з використанням архівних джерел. Виконано гіпотетичну реконструкцію зовнішнього вигляду Успенського дерев'яного собору колишнього Катеринослава. Результати і висновки дослідження буде використано в подальших архітектурно-археологічних пошуках.

Висновки. Завдяки дослідженням відомо місце локалізації давнього сакрального об'єкту, який тепер може бути досліджений археологічно. На даному етапі вперше простежено історичні етапи виникнення та існування споруди, розглянуто його архітектурно-містобудівні особливості і виконано гіпотетичну реконструкцію його зовнішнього вигляду. Підготовлене підґрунтя для подальших досліджень в суміжних наукових напрямках. Пам'яткоохоронної заходи може бути покладено в основу корегування містобудівної документації та уточнення зонування міської території.

Історичне місто Дніпро, занесене до Списку історичних населених місць України. Під час проведення пам'яткоохоронних досліджень на його теренах в останні роки було виявлено та зібрано значну кількість матеріалів, що стосуються історико-містобудівного розвитку міста і виникнення окремих його будівель. Було виявлено цікаві матеріали, що потребують уваги дослідників, відносно виникнення та існування першої православної культової споруди Правобережного Катеринослава, що протягом

тривалого часу (кінець XVIII–XIX ст.) являла собою важливий акцент середовища центральної низинної частини нового міста, яка з часом розвинулася і стала важливою складовою міської тканини.

Серед давніх культових споруд, які не збереглися на теренах міста, слід акцентувати увагу на дерев'яному храмі, який має більш давнє походження. В 1796 р. до нового Катеринослава було перевезено розібрану дерев'яну церкву з секуляризованого Сокільського Преображенського монастиря, що свого часу підпорядковувався Нехворощанському монастирю і був популярним серед запорозьких козаків. Колишню Преображенську соборну церкву звели на теренах слободи Половиці освятивши на честь Успіння Божої Матері [1–3].

Місце розташування дерев'яного Успенського собору позначено на багатьох картографічних джерелах. Нами в 2020 р. було локалізовано його місце розташування з прив'язкою до сучасної топооснови. Він розташовувався на вісі сучасної вулиці Ливарна на теренах прямокутного колишнього Успенського скверу. Ідея розвитку Катеринослава в низинній частині (на теренах козацьких слободи Половиці) добре розвинута в плані 1790 р. Вже тоді на даній території було вирішено зберегти основні напрямки трас вуличної мережі, реконструювати площу навколо храму і влаштувати ще дві площі (одну прямокутну на березі р. Дніпро, іншу напівкруглу на підвищенні на березі р. Жабокряк на Великому шляху (майбутньому проспекті)).

Дерев'яний соборний Успенський храм простояв до 1852 р. коли було збудовано на новому місці (по тій же трасувальній вісі) кам'яний собор тієї ж посвяти. Під час розібрання старого собору було знайдено закладну дошку. Про місце розташування дерев'яного храму нагадував мармуровий хрест, що було встановлено у місці існування вівтарної частини.

За попередньо проведеними дослідженнями нами було виконано гіпотетичну реконструкцію зовнішнього вигляду давнього собору. У плані споруда хрещата, мала розміри у плані 18,0×14,0 м. висотою близько 19,0 м.

Місце колишньої слободи Половиці відіграло значну роль в планувальній структурі Катеринослава. Нова містобудівна структура видозмінювала первинні особливості забудови, вирівнювала давні напрямки і лінії шляхового сполучення, ховала в цегляні водоводи колишні річки. Однак, в силу низки обставин вона в певній мірі підкреслювала той первинний код місцевості, його унікальних рис і складових, що карбувалися в нових матеріал, нових знаннях і нових образах. Дуже важливим завданням залишається вивчення теренів низинної найдавнішої частини міста, досліджувати археологічний культурний шар в межах історичного ареалу.

В 2021 р. 10 червня у місті було представлено проєкт глобальної реконструкції колишнього Успенського скверу, вже повним ходом проводяться земляні роботи. Нажаль, місце розташування локалізоване нами не стало предметом дослідження працівників місцевого відділу рятувальної археологічної служби. Ділянка розміщення унікальної споруди потребує подальшого вивчення. Доцільним вважаємо розпочати міський проєкт архітектурно-археологічного дослідження місця існування храму. У разі знаходження решток фундаменту актуальним стає створення меморіалу, або архітектурної форми-нагадування на теренах вже новоствореного скверу. Не обов'язкова це повинен бути хрест! Новий сквер отримає за проєктом цілком сучасний вигляд, тож і пам'ятний знак може бути виконано в сучасних формах, що символізують сакральність освяченого місця вівтарної частини. Даний захід допоможе репрезентувати колективну пам'ять громадян міста і цілком впишеться в феномен «пригадування», коли у суспільну пам'ять повертаються образи минулого, ізольовані до

того у межах міста і краю в цілому, позбавлені права на репрезентацію у офіційному просторі.

Список використаних джерел

1. Макаревський Феодосій. *Церкви та приходи минулого XVIII* : матеріали для історико-статистичного опису Катеринославської єпархії. Дніпропетровськ : ВАТ «Дніпрокнига», 2000.
2. Харлан О. Містобудівні й архітектурні особливості слободи Половиці: Про дослідження історичних ландшафтів сучасного Дніпропетровська. *Пам'ятки України : наук. альманах*. Засновник і видавець : Анатолій Сериков, Міністерство культури і туризму; гол. ред. Олександр Рибалко. Київ, 2009. № 1. С. 10–16.
3. Харлан О. Аналіз планувальної структури міста Дніпра в контексті історико-містобудівних досліджень 2018 року. *Січеславищина : краєзнавчий альманах*. Вип. 8. За наук. ред. докт. істор. наук І. Кочергіна. Дніпро, 2018.